

**Qarshi davlat universiteti dotsenti,
PhD Avaznazarov Odiljon
Rahmatulloyevich taqrizi ostida**

Temirova Kamola Bakhtiyor kizi
PhD student at Termez State University
Email: kamolatemirova28@gmail.ru
ORCID: 0009-0005-0509-8873

GASTRONOMIK BIRLIKLARDA ANTONIMLIK HODISASI

ANNOTATSITA: Ushbu maqolada antonimlar, ularning leksikologiyagi oʻrni haqida maʼlumotlar berilgan. Shuningdek, gastronomik birliklar, ular oʻrtasida antonimlik hodisasining kuzatilishi va birliklarning lugʻatlarda ifodalanishi misollar vositasida toʻldirilgan.

KALIT SOʻZLAR: antonimlar, gastronomik birliklar, sifat turkumi, degustatsion birliklar, maza-taʼmni ifodalovchi soʻzlar, achchiq-shirin, badxoʻr-xushxoʻr, suyuq-quyuq va hokazo.

KIRISH. Antonimlar [anti.. + yun.onyma – nom] tlsh. Qarama-qarshi, zid maʼnoli til (nutq birliklari). Mas., oq-qora, qattiq-yumshoq, achchiq-shirin antonim soʻzlar hisoblanadi. [1.120].

Lingvistik nuqtayi nazardan antonimlar kontekstda muntazam ravishda takrorlanadigan qarama-qarshiliklar bilan ajralib turadi, shuning uchun antonimlarni oʻrganish koʻplab soʻzlarning maʼnosini yanada samarali eslab qolish imkonini beradi: antonimik kontrast asosida ularning kombinatsion imkoniyatlarini tuzatish sohasidagi koʻnikma va malakalarini kuchli oʻzlashtirish va mustahkamlash sodir boʻladi. Fanda antonimiya hodisasi omonimiya, sinonimiya, koʻp maʼnolilik va enantiosemiyaga yondosh hodisa sifatida oʻrganiladi [2.240].

MATERIALLAR VA USLUBLAR.

Ishimiz bevosita lugʻatshunoslik bilan bogʻliq boʻlganligi, asosiy mavzumiz gastronomik birliklarni tadqiq etishga qaratilganligi uchun, bevosita leksik-semantik birliklar orasida yuzaga keluvchi gastronomik birliklar orasida antonimlik holati mavjud yoki mavjud emasligini bilish maqsadida Sh. Rahmatullayevning “Oʻzbek tili antonimlarining izohli lugʻati” ga murojaat qilindi [3].

Bu lugʻat hozirgi oʻzbek tilidagi antonimlarning dastlabki lugʻati boʻlib, unda 495 antonimik guruhga birlashuvchi 1800 ga yaqin antonimik juftlik tasvirlangan. Antonimik munosabat leksik maʼnolar ora belgilanib, antonimlarning maʼnosi taʼriflangan va misollar keltirilgan. Ayni vaqtda har bir antonim ostida, agar mavjud boʻlsa, sinonimi ham keltirilgan. Lugʻatning kirish qismida antonimlarning tabiati, turlari, oʻxshash til hodisalaridan farqlari haqida qisqacha maʼlumot berilgan.

Antonimlarni belgilashda asosiy oʻlchov - leksik maʼno, yaʼni soʻzlarning zid maʼnolarini bildirishi. Shu bilan birga, soʻzlarning antonim ekanini belgilashda mantiqiy markaz prinsipidan ham oʻrinli foydalanish lozim. Antonimik qutblarning oʻrtasi deb faraz qilingan nuqta yoki ikki antonim soʻz bildirgan tushunchalar oʻrtasidagi oraliq tushuncha mantiqiy markaz deyiladi. Masalan, bahoni anglatuvchi yaxshi (4) va yomon (2) soʻzlariga nisbatan qoniqarli (3) soʻzi, kecha va kunduz soʻzlariga nisbatan tong va shom soʻzlari, balandlik va pastlik soʻzlariga nisbatan tekislik soʻzi mantiqiy markaz hisoblanadi. Mantiqiy markaz boʻlib keladigan soʻz odatda neytral, normal holatni bildiradi. Ovqatning tuz-namagi joyida boʻlsa, normal hisoblanadi. Tuz miqdori normal holatdan oz boʻlsa yoki butunlay boʻlmasa, tuzsiz, ortiq yoki juda koʻp

bo'lsa, sho'r deyiladi. Ana shunday normal holatning ikki qarama-qarshi qutbini bildiruvchi tuzsiz va sho'r so'zlari antonim bo'ladi [3.11].

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR.

Sh. Rahmatullayevning "O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati" dagi lug'at birliklari, lug'at maqolalari o'rganib chiqilganda, gastronomik birliklar orasidagi antonimlik hodisasi faqat ayrim sifat turkumiga mavjud degustatsion birliklarda, maza-ta'mni ifodalovchi so'zliklarda uchrashining guvohi bo'lindi. Masalan, achchiq-shirin, badxo'r-xushxo'r (xushta'm), bemaza (belazzat) – mazali (lazzatli), bemaza – totli, tuzsiz-sho'r va hokazo.

Ta'mi qalampirnikiga o'xshagan - **achchiq** leksemasi orqali (achchiq anor) va ta'mi shakarnikiga o'xshagan, chuchuk – **shirin** leksemasi orqali (shirin anor) ifodalangan. M, Achchiq bilan chuchukni totgan bilar, uzoq bilan yaqinni yurgan bilar. "Otarlar so'zi". Boyvachcha hozircha kabob, konyak, shirin vino buyurdi, kechga palov tayyorlashni iltimos qildi. Oybek, Qutlug' qon. Achchiq-shirin leksemalarining ikkinchi ma'nolari quyidagicha: Achchiq – kishining izzat-nafsiga tegadigan, xafa qiladigan; shirin – kishiga rohat bag'ishlaydigan ma'nolarida ham keladi [3.33].

Antonimik birliklar orasida o'zaro sinonimik hodisa ham mavjudligi misollarda ayon bo'ldi. Ta'mi yomon, o'ta bemaza narsalarga nisbatan **badxo'r** leksemasi (badxo'r ichimlik), ta'mi yaxshi, ishtaha bilan yeb-ichiladigan narsalarga nisbatan esa **xushxo'r va xushta'm** leksemalari qo'llaniladi. Xushta'm ichimlik. Misol, Bularning hammasi qo'shilib [ovqat] badxo'r bo'lib ketmasin deb qo'rqaman. U.Ismoilov, Rustam. Bay-bay, biram xushxo'r taom bo'pti-da! "Mushtum" [3.37].

Bemaza, belazzat – ta'm-mazasi yoqimsiz, salbiy ta'sir beradigan so'zlari (Bemaza ovqat, belazzat bo'tqa, bemaza sharbat) mazali so'ziga o'zaro sinonimik qatorni yuzaga keltiruvchi lazzatli, laziz, totli so'zlari bilan antonimlik hosil qilib, ta'm-mazasi yoqimli, ijobiy ta'sir beradigan ma'nolarni ifodalaydi. M, Mazali//lazzatli ovqat; laziz//totli shovla; mazali// totli sharbat.

Eng bemaza, eng arzon sho'rva-shultini qaynatish uchun igna bilan quduq qazish kerak bo'lar ekan. Oybek, Qutlug' qon. Narxi qimmat, o'zi belazzat ovqat qaysi oshxonalarda topiladi. "Mushtum" [3.46].

Suyuq-quyuq antonimlikni ifodalaydigan juftliklar taomlarga nisbatan ham ishlatiladi. Masalan, tarkibida suvi ko'p, boshqa narsasi oz bo'lgan ovqatlarga nisbatan suyuq leksemasi (Suyuq mastava) va tarkibida suvi oz, boshqa narsasi ko'p bo'lgan narsalarga, jumladan taomlarga nisbatan quyuq leksemasi qo'llaniladi. (quyuq masatava). M: Quyuq yoki suyuq, yog'lik yoki yovg'on, qatiqli yoki qatiqsiz, ishqilib, har qaysi oila o'zi topgan-tutganini dasturxonga qo'yib, baham ko'radigan muqaddas payt. S.Anorboyev, Oqsoy.

Suyuq va quyuq so'zlarining qo'shimcha ma'nolari ham mavjud, ya'ni suyuq – Rang beruvchi modda miqdori me'yoridan kam bo'lgan, rangi och. Suyuq siyoh; Quyuq – Rang beruvchi modda miqdori me'yoridan ko'p bo'lgan, rangi to'q. Quyuq siyoh [3.63].

Tuzi normadan yoki umuman yo'q oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan tuzsiz leksemasi (tuzsiz mastava), aksincha tuzi normadan ko'p, ortiqni ifodalaydigan birliklarga sho'r leksemasi qo'llaniladi). Sho'r mastava. Masalan, "Choying suyuq, oshing tuzsiz", - deb, Ochaxonning ko'zini ochirmay qo'ydim. "Mushtum". Qiymanq buncha sho'r bo'lmasa?! So'zlashuvdan [3.174].

XULOSA.

Xulosa o'rnida shun aytishimiz mumkinki, gastronomik birliklar orasida yuzaga keluvchi antonimlik hodisasi deyarli taom nomlarida uchramasligi, gastronomik birliklar qatorida sifat turkumiga mansub ayrim degustatsion birliklarda uchrashining guvohi bo'lindi. Ushbu birliklar ideografik lug'atlar yaratilishiga asos bo'la oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. VI jildli. I jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2022.
2. Maxmaraimova Sh. Hozirgi o'zbek tili. (leksikologiya). O'quv qo'llanma. – T.: "Firdavs-Shoh nashriyoti", 2021. – 380 bet.
3. Ўзбек тили антонимларининг изоҳли луғати. Ш.Раҳматуллаев, Н.Маматов, Р.Шукуров. Тошкент. "Ўқитувчи". – 1980.